

та ін. – Донецьк: Донецький юридичний інститут при Донецькому Національному університеті, 2005. – С. 228-234.

10. Примаченко В.Ф. Проблеми визначення обставин, що виключають злочинність діяння // Науковий Вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ. – 2005. – № 1 (20). – С. 288.

УДК 347.955

О.А. Тимошенко

**ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ
КАСАЦІЙНОГО ПРОВАДЖЕННЯ
В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ**

В статті автором досліджуються питання поняття та сутності касаційного провадження в цивільному судочинстві, обґрунтована авторська думка щодо розуміння поняття касаційного провадження та аспектів його сутності.

Ключові слова: *касаційне провадження, сутність касаційного провадження.*

В статье исследуются вопросы понятия и сущности кассационного производства в гражданском процессе, обоснована авторская позиция касательно понимания понятия кассационного производства и аспектов его сущности.

Ключевые слова: *кассационное производство, сущность кассационного производства.*

In the article an author is probe the questions of concept and essence of appeal realization in the civil legal proceeding, an author idea is grounded in relation to understanding of concept of appeal realization and aspects of his essence.

Key words: *civil legal procedure, civil legal activity.*

Центральне місце в системі наукових юридичних досліджень займають питання феноменології державно-правових явищ та процесів. Встановлення особливостей поняття, сутності та значення відповідних явищ та категорій є основою характеристики явищ та процесів державно-правової дійсності, оскільки надає змогу уявити державно-правове явище чи процес як самостійні категорії. В контексті цього досліджуючи особливості касаційного порядку оскарження рішень суду в цивільному судочинстві, насамперед, доцільно розробити понятійний апарат та з'ясувати особливості його сутності.

У наукових працях вчених-цивілістів досліджувались питання поняття та сутності касаційного провадження в цілому та касаційно-

го провадження в цивільному судочинстві, зокрема. Так, окремі аспекти вказаного питання досліджувались у працях таких вчених як О. Ю. Костюченко, В. В. Кривенко, О. А. Підпригора, В. І. Тертишніков, Г. П. Тимченко, С. Я. Фурса, С. О. Червоний, С. І. Чернооченко, П. І. Шевчук, М. Й. Штефан, О. О. Штефан та інші. Однак, погляди вказаних вчених мають досить неоднозначний та дискусійний характер, що потребує їх узагальнення та переосмислення в контексті сучасних тенденцій розвитку цивільного процесуального права. З огляду на це, предметом дослідження в цій роботі будуть понятійні та сутнісні закономірності касаційного провадження в цивільному судочинстві. Метою роботи – узагальнення поглядів вчених щодо розуміння сутності та поняття касаційного провадження в цивільному судочинстві, а також обґрунтування авторського бачення сутнісних та понятійних аспектів вказаного правового інституту.

Аналізуючи проблематику феноменології будь-якого юридичного явища чи процесу, насамперед, необхідно встановити особливості сутнісних та понятійних аспектів відповідного явища чи процесу. Це надасть змогу з'ясувати: ключові особливості відповідного явища чи процесу; закономірності прояву відповідного явища чи процесу; роль і місце явища чи процесу у відповідній системі державно-правових інституцій.

Зазначені закономірності відіграють принципову роль у науковому дослідженні та вивченні будь-яких державно-правових інституцій, оскільки відображають аксіоматичні основи відповідного явища чи процесу.

Належне судочинство та судоустрій є основою функціонування та розвитку будь-якої держави. Варто наголосити на тому, що демократично розвинутому суспільству притаманна наявність тих чи інших правових конфліктів, які існують між громадянами, юридичними особами, державою. З урахуванням домінантності принципу розподілу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову, витриманому в більшості конституцій держав Європи і світу, для врегулювання вказаних конфліктів створюються судові органи. На думку вчених, основною функцією таких органів є здійснення правосуддя, тобто розгляд і розв'язання спорів, що виникають з відповідних правових відносин. Для цього на конституційному рівні у кожній державі організовується ієрархічна система судів з наданням можливості оскарження судового рішення [1, с. 74].

Зasadничими для побудови судової системи України є положення ст. 125 Конституції України, які встановлюють фундамент для функціонування органів правосуддя. Так, відповідно до ч. 2 ст. 125 Конституції України найвищим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України, а згідно з ч. 3 вказаної статті вищими судовими органами спеціалізованих судів визначено відповідні вищі суди [2]. Таким чином, законодавець, зважаючи на заборону створення надзвичайних та особливих судів, окреслив складові судової системи і, з урахуванням положень п. 8 ч. 3 ст. 129 Конституції України, передбачив три інстанції для остаточного вирішення будь-якого правового спору [1, с. 74].

Відзначаючи принциповість та ключову роль касаційного провадження в цивільному судочинстві, що обумовлюється повноцінністю реалізації суб'єктами права на захист, в юридичній літературі вченими вже робилися неодноразові спроби розкрити питання сутності та поняття касаційного провадження в цивільному судочинстві, проте: по-перше, вони мають дискусійний неоднозначний характер; по-друге, зумовлюються певними ідеологічними факторами, оскільки обґрунтовувались в різні періоди розвитку державності; по-третє, не мають взаємоузгодженого характеру.

Враховуючи зазначене, спробуємо проаналізувати погляди вчених щодо вказаної проблематики та провести їх узагальнення. Як вже було зазначено, в юридичній літературі вченими неоднозначно розкривається питання сутності та поняття касаційного провадження. На думку С. Я. Фурси, касаційне впровадження являє собою врегульовану нормами цивільного процесуального права діяльність суду касаційної інстанції щодо перевірки законності судових постанов суду першої та апеляційної інстанції, що набрали законної сили [3, с. 744]. Таким чином вченою наголошується на таких ключових ознаках касаційного провадження як: а) врегульованість касаційного провадження нормами цивільного процесуального права; б) змістом є діяльність суду касаційної інстанції; в) предметом є перевірка законності судових постанов суду першої та апеляційної інстанції, що набрали законної сили.

Прихильники стадійного підходу до розуміння касаційного провадження наголошують на тому, що касаційне провадження являє собою одну з стадій цивільного процесу, метою якої є перевірка законності та обґрунтованості рішень і ухвал суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, а також рішень і ухвал апе-

ляційного суду [4, с. 626]. При чому вченими виділяються і особливості касаційного провадження, як окремої стадії цивільного процесу, а саме: перевірка законності та обґрунтованості рішень і ухвал суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, а також рішень і ухвал апеляційного суду; здійснення правосуддя судом касаційної інстанції; виключний перелік повноважень суду касаційної інстанції з чіткою регламентацією процесуальної можливості застосування кожного з них; остаточність рішень та ухвал, постановлених за результатами касаційного провадження [4, с. 626]. На думку вчених, аналіз змісту норм ЦПК України дає можливість визначити риси, які є найбільш характерними для касаційного провадження в цивільному судочинстві України: касаційна скарга подається на судові рішення суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, а також на рішення і ухвали апеляційного суду, які набрали законної сили; подання касаційної скарги обумовлено неправильним, на думку особи, що оскаржує рішення, застосуванням судом першої або апеляційної інстанції норм матеріального права чи порушенням норм процесуального права; суд касаційної інстанції, розглядаючи справу, вирішує тільки питання права, тобто юридичний бік справи; під час розгляду справи в касаційному порядку суд не може встановлювати та (або) вважати доведеними обставини, що не були встановлені в оскаржуваному судовому рішенні чи відкинуті ним, вирішувати питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими; за результатом розгляду справи касаційний суд може направити справу на новий розгляд в суд першої чи апеляційної інстанції, а у певних випадках також вирішити її по суті; розгляд справи у суді касаційної інстанції здійснюється з дотриманням загальних засад судочинства [5, с. 243].

На думку Т. М. Кілячави, касаційне провадження - це так званий "правовий нагляд" за судовими рішеннями. Особливостями касаційного провадження є наступні: по-перше, до повноважень суду касаційної інстанції віднесено перегляд справи з питань права (матеріального і процесуального), тобто рішення переглядається тільки в правовому аспекті; по-друге, предметом розгляду є рішення, що набрали законної сили [6, с. 267]. Відзначаючи неоднозначність розуміння поняття касаційного провадження, варто окремо звернути увагу на енциклопедичні підходи до розуміння вказаного поняття. Зокрема, касаційне провадження розуміється як:

1) стадія кримінального і цивільного процесів, під час яких вищий суд за касаційним і окремим поданнями прокурора та касацій-

ною і окремою скаргами інших учасників процесу перевіряє законність і обґрунтованість судових вироків, ухвал і постанов у кримінальних справах, судових рішень і ухвал у цивільних справах, і вживає заходів до усунення порушень закону, допущених судом першої інстанції [7, с. 57-59];

2) процесуальна діяльність в праві щодо перевірки рішень судів [8];

3) форма оскарження рішень та вироків судів до вищестоящего суду [9];

4) а) оскарження до вищестоящего суду судових рішень, вироків; б) перевірка вищестоящим судом законності та обґрунтованості рішень та вироків суду, на підставі матеріалів, що є у справі; в) перегляд, відміна судового рішення вищестоящою інстанцією у зв'язку порушення законів або недотримання законів, або недотримання правил судочинства судами нижчої інстанції [10];

5) спосіб оскарження судових рішень, які набрали чинності (законної сили), на підставах неправильного застосування судом норм матеріального права або порушення норм процесуального права [11, с. 363].

Таким чином, можливо узагальнити, що відсутня однотайність у поглядах вчених щодо розуміння поняття "касаційного провадження". При цьому значною мірою розбіжності в позиціях обумовлені розходженням цілей, які переслідуються вченими при дослідженні даних питань. Це в свою чергу потребує, на підставі аналізу поглядів вчених, виокремити характерні ознаки касаційного провадження в цивільному судочинстві та надати власне авторське визначення зазначеного поняття. Серед ознак касаційного провадження в цивільному судочинстві можливо виокремити наступні:

1) змістом касаційного провадження є перевірка законності та обґрунтованості рішень і ухвал суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, а також рішень і ухвал апеляційного суду;

2) предметом касаційного провадження є перевірка судових актів застосування права щодо правильності застосування норм матеріального права чи порушення норм процесуального права;

3) здійснюється уповноваженими суб'єктами – судом касаційної інстанції, що має виключний перелік повноважень;

4) має чітко регламентований процесуальний характер, оскільки регулюється нормами цивільного процесуального права;

5) виявляється у діяльності суду касаційної інстанції.

Таким чином, можливо підсумувати, що касаційне провадження в цивільному судочинстві має власне понятійне значення, під яким доцільно розуміти певну систему послідовних процесуальних дій учасників цивільного процесу, змістом яких є перевірка законності та обґрунтованості судових рішень щодо правильності застосування норм матеріального права чи порушення норм процесуального права, а також з метою узагальнення судової практики та недопущення в подальшому неоднозначного застосування норм права.

Враховуючи встановлення понятійних аспектів касаційного провадження в цивільному судочинстві, наступним кроком має стати узагальнення його сутності. Перегляд у касаційному порядку судових рішень і ухвал вченими характеризується і як правовий інститут. Такої думки притримується О. С. Червоний, який стверджує про те, що перегляд у касаційному порядку судових рішень і ухвал можна також визначити і як правовий інститут, під яким треба розуміти сукупність цивільних процесуальних норм, що регулюють діяльність касаційного суду та осіб, які подали касаційну скаргу, спрямовану на перевірку законності та обґрунтованості рішень і ухвал суду першої інстанції, що набрали законної сили, а також рішень і ухвал апеляційного суду в межах вимог, зазначених у касаційній скарзі. Норми цього правового інституту також регулюють процесуальні правовідносини між касаційним судом та особами, які подали касаційну скаргу, що виникли у зв'язку з означеною процесуальною діяльністю [12, с. 340]. В юридичній літературі ряд вчених обґрунтовують процесуальну (процедурну) сутність касаційного провадження. Це пояснюється в цілому процесуальною (процедурною) сутністю цивільного процесу. П. І. Шевчук та В. В. Кривенко обґрунтовують висновок про те, що "касаційне провадження в цивільних справах є стадією процесу, є сукупністю процесуальних відносин, що складаються між судом касаційної інстанції та особами, які беруть участь у справі, з метою перевірки законності рішень і ухвал місцевих та апеляційних судів" [13, с. 27].

В свою чергу К. М. Біда зробила спробу розкрити сутність та особливості касаційного провадження шляхом виокремлення "двох найголовніших рис". До них вчений відносить: по-перше, даний інститут властивий інстанційній системі судочинства, при якій процедуру касації, порушувати за скаргою заінтересованої особи, здійснює спеціальний судовий орган, який виконує виключно функцію перегляду, і який є вищою і кінцевою інстанцією, судові акти якої не можуть бути переглянуті в майбутньому; по-друге, суд касаційної ін-

станції концентрує свої зусилля виключно на перевірці відповідності судового рішення правовим нормам, не досліджуючи судові докази, які були встановлені нижчестоящими судовими інстанціями [14, с. 11-12]. Тим самим вчений наголошує на таких принципових особливостях касації як її здійснення спеціальним судовим органом – вищою судовою інстанцією, за скаргою заінтересованої особи щодо перевірки відповідності судового рішення правовим нормам. За таких обставин, касацію можливо охарактеризувати, з однієї сторони, як особливий різновид правового інституту, а, з іншої сторони, як особливу юридичну категорію, що має власне понятійне значення.

В свою чергу В. І. Тертишніков зробив спробу провести дослідження сутності касаційного провадження в цивільному судочинстві та здійснити порівняння з стадією апеляційного провадження. На думку вченого "сутність перегляду в касаційному порядку зводиться до наступних головних рис:

1) перегляд в касаційному порядку – це один з інститутів цивільного процесуального права. Норми права глави 2 Розділу V ЦПК України регулюють суспільні відносини, що складаються між касаційним судом та іншими учасниками процесуальної діяльності при касаційному перегляді судових постанов;

2) перегляд у касаційному порядку – це один з видів проваджень у цивільному процесі. У літературі та судовій практиці перегляди судових рішень прийнято розцінювати як стадії цивільного судочинства. Це вважається неправильним, оскільки глава 2 Розділу V ЦПК України називається "касаційне провадження". Крім того, і по суті це невірне, тому що касаційний перегляд побудований як стадії, що послідовно міняють одна одну: порушення касаційного провадження, підготовка справи, розгляд справи судом касаційної інстанції;

3) касаційний перегляд справи – це винятковий вид провадження. Він відрізняється від "звичайного" і апеляційного перегляду певними особливостями" [15, с. 215].

Вченими, порівнюючи апеляційне та касаційне провадження в цивільному судочинстві, справедливо наголошується також і на тому, що при розгляді справи в апеляційному порядку перевіряється законність і обґрунтованість судових рішень і ухвал суду першої інстанції, а при розгляді справи в касаційному порядку – правильність застосування судом першої та апеляційної інстанції норм матеріального і процесуального права, законність судових рішень та ухвал. Касаційне провадження є самостійною формою забезпечення однакового

застосування законодавства судами першої та апеляційної інстанції. Наявність касаційного оскарження і перевірки судових рішень та ухвал сприяє формуванню у громадян, службових і посадових осіб упевненості в тому, що їх політичні, трудові та інші соціально-економічні права і свободи, а також права організацій і публічні інтереси матимуть належний судовий захист [16, с. 502].

Можливо цілком погодитись з думками вчених щодо процесуальної природи касаційного провадження, що являє собою окрему стадію цивільного судочинства. З огляду на зазначене, варто відзначити про багатоаспектність сутності касаційного провадження в цивільному судочинстві, що може розглядатися в межах декількох площин:

1) процесуальна сутність касаційного провадження, змістом якої є система послідовних дій щодо комплексної та об'єктивної реалізації норм матеріального права шляхом перевірки правильності та законності прийнятих судових рішень;

2) правозахисна сутність касаційного провадження, що виявляється у можливості контрольного забезпечення встановлення справедливості та законності у цивільно-правових спорах між суб'єктами права;

3) судова сутність касаційного провадження, тобто касаційне провадження є невід'ємною частиною судочинства, що здійснюється спеціально уповноваженими суб'єктами – судами касаційної інстанції;

4) функціональна сутність касаційного провадження, яка виявляється в тому що здійснення касаційного провадження є різновидом юридичної практичної діяльності, котра має власне функціональне призначення;

5) інституційна сутність касаційного провадження, що характеризується як самостійний правовий інститут, тобто система правових норм, що регламентують певний вид суспільних відносин;

6) гносеологічна сутність касаційного провадження, що характеризує його як явище, що розглядається як самостійна юридична категорія, яка наділена власними ознаками, а також характеризується як самостійний об'єкт наукового юридичного дослідження щодо якого формується система знань про закономірності його зародження, виникнення, розвитку, функціонування та вдосконалення.

Таким чином, сутність касаційного провадження полягає в тому, що суд касаційної інстанції за скаргою осіб, які беруть участь у справі, і осіб, котрі не брали участь у справі, стосовно яких суд вирішив

питання про їх права і обов'язки, та за поданням прокурора, перевіряє законність рішень і ухвал суду першої інстанції, їх відповідність нормам матеріального чи процесуального права, котрі не були предметом апеляційного розгляду, а також рішень і ухвал суду апеляційної інстанції з метою захисту прав, свобод та законних інтересів громадян, прав і охоронюваних законом інтересів юридичних осіб, держави, публічних інтересів.

Використана література:

1. Сердюк В. Касаційна функція судочинства як загально соціальний феномен / В. Сердюк // *Право України*. – 2008. – № 1. – С. 74-78.
2. Конституція України від 28.06.1996 року // www.rada.gov.ua
3. Цивільний процес України: академічний курс: [підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.]: [за ред. С. Я. Фурси]. – К.: Вид-во Фурси С. Я.: КНТ, 2009. – 848 с.
4. Цивільне процесуальне право України: Підручник / Бичкова С. С., Бірюков І. А., Бобрик В. І. та ін. / За заг. ред. С. С. Бичкової. – К.: Атака, 2009. – 760 с.
5. Цивільний процес: Навч. посіб. / А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Р. О. Стефанчук, О. І. Угриновська та ін. – За ред. Ю. В. Білоусова. – К.: Прецедент, 2006. – 293 с.
6. Кілічава Т. М. Цивільне процесуальне право. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 352 с.
7. Шибіко В. П. Касаційне провадження // *Юридична енциклопедія: в 6 т.* / Редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. – К.: Укр. енцикл., 2001. – Т. 3: К-М. – 2001. – 792 с.
8. Кассационное производство // <http://ru.wikipedia.org>
9. Кассационное производство // http://www.glossary.ru/cgi-bin/gl_sch2.cgi?RKgxxg.o9
10. Сухарев А. В. Большой юридический словарь, 2005 г. // <http://determiner.ru>
11. Чернооченко С. І. Цивільний процес: Вид. 2-ге, перероб. і доп.: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 472 с.
12. Цивільний процес України. Підручник / За заг. ред. О. С. Червоного. – К.: Істина, 2007. – 392 с.
13. Шевчук П. І., Кривенко В. В. Касаційне провадження в цивільних справах / П. І. Шевчук, В. В. Кривенко // *Вісник Верховного суду України*. – 2002. – № 1 (29) – С. 27-33.
14. Біда К. М. Касаційне провадження в господарському судочинстві України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 / К. М. Біда. – К., 2005. – 26 с.

15. Тертишніков В.І. Цивільний процес України (лекції): Навч.-практ. посіб. – Харків: ФО-П Вапнярчук Н. М., 2009. – 320 с.

16. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К.: Ін Юре, 2005. – 624 с.

УДК 343.12

Н.В. Ковальова

ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ НА ДОСУДОВОМУ СЛІДСТВІ

У статті піддано дослідженню теоретичні та практичні питання доступності до правосуддя у кримінальному судочинстві, в тому числі й щодо окремих суб'єктів. Розглядається співвідношення судового контролю та доступності правосуддя.

Ключові слова: *доступ до правосуддя, судовий контроль, судовий захист.*

В статье рассмотрены теоретические и практические вопросы доступности правосудия в уголовном судопроизводстве, в том числе и в отношении конкретных субъектов. Рассматриваются соотношения понятий судебного контроля и доступности правосудия.

Ключевые слова: *доступность правосудия, судебный контроль, судебная защита.*

There was reviewed theoretical and practical questions access to justice in criminal proceedings, including the in relation to specific subjects in the article. There are the term judicial control and access to justice.

Key words: *access to justice, judicial control, judicial protection*

Діюче українське законодавство однозначно визначає, що захист прав та законних інтересів осіб у кримінальному судочинстві повинен відбуватися весь час провадження у кримінальній справі, в тому числі і під час досудового слідства.

Однім із дієвих механізмів, котрий є майже універсальним засобом захисту прав людини є судовий захист, до якого повинен мати доступ будь-який учасник кримінального процесу. Останні часи на сторінках наукових публікацій все частіше постають два важливих, і на наш погляд, взаємопов'язаних питання – реалізація судового контролю та проблеми доступу до правосуддя.

Цим питанням присвячені наукові праці, як українських вчених Ю.М. Грошевого, І.Є. Марочкина, Н.В. Сібільової, В.Т. Маляренка, О.Г. Шило, так і низка робіт вчених країн С НД – В.О. Лазаревої, В.П. Кашепова та інших.